

Henryk Stanisław Zins

Angielska historiografia tudorska : J. Neale i R. H. Tawney oraz ich poprzednicy

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Nauki Filozoficzne i Humanistyczne 15, 25-55

1960

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA

VOL. XV, 2

SECTIO F

1960

Z Katedry Historii Powszechnej Średniowiecznej
Wydziału Humanistycznego UMCS
Kierownik: doc. dr Henryk Zins

Henryk ZINS

Angielska historiografia tudorska
(J. Neale i R. H. Tawney oraz ich poprzednicy)

Английская историография эпохи Тюдоров
(J. Neale и R. H. Tawney и их предшественники)

Tudor Historiography in England
(J. Neale, R. H. Tawney and Their Predecessors)

W r. 1960 historycy brytyjscy obchodzili dwa jubileusze, rocznice urodzin dwóch największych współczesnych znawców epoki Tudorów, Sir Johna Neale (ur. 1890), wieloletniego profesora Uniwersytetu Londyńskiego (*University College*), specjalisty od historii politycznej, a zwłaszcza od dziejów parlamentu w okresie elżbietańskim, oraz R. H. Tawneya (1880—1962), profesora historii gospodarczej Uniwersytetu Londyńskiego (*London School of Economics*), znakomitego badacza społecznej i ekonomicznej historii Anglii XVI i XVII w., uczonego o światowej sławie i rozległym zasięgu oddziaływania. Wydane w r. 1961 w Anglii dwie księgi pamiątkowe ku czci obu tych wybitnych uczonych,¹ zawierające cenne prace z historii Anglii epoki Tudorów i Stuartów, uwidoczniły skalę zainteresowań Neale'a i Tawneya oraz szeroki krąg ich naukowych wpływów.

Celem niniejszego artykułu jest zwięzłe ukazanie, w formie dość luźno ze sobą związanych szkiców, dorobku obu wymienionych badaczy na tle zarysowanej jedynie dotychczasowej historiografii okresu Tудо-

¹ *Elizabethan Government and Society, Essays Presented to Sir John Neale*, wyd. S. T. Bindoff, J. Hurstfield, C. H. Williams, London, 1961; *Essays in Economic and Social History of Tudor and Stuart England in Honour of Professor R. H. Tawney*, wyd. F. J. Fisher, Cambridge 1961.

rów.² W rozdziale I zostaną omówieni najważniejsi angielscy historycy, zajmujący się okresem Tudorów, od szesnastowiecznych kronikarzy do A. F. Pollarda, mistrza Johna Neale'a. Rozdział II zostanie poświęcony charakterystyce dorobku Neale'a, a końcowy (III) — roli R. H. Tawneya w studiach nad historią Anglii XVI w.

Wiek XVI od dawna budził szczególne zainteresowanie historyków brytyjskich, a obecnie, w okresie czterechsetnej rocznicy wstąpienia na tron Elżbiety I w r. 1558 oraz w obliczu kryzysu, jaki przechodzi zapoczątkowane przez nią imperium, badacze angielscy chętnie zwracają swoje zainteresowania naukowe w stronę owego złotego wieku dziejów Anglii, będącego widownią wzrostu jej potęgi politycznej i handlowej, ekspansji morskiej i kolonialnej, ważnych przeobrażeń wewnętrznych, społecznych oraz ustrojowych (m. in. awans klas średnich), wspaniałego rozkwitu kultury angielskiej w okresie Szekspira.³

I OD POLYDORA VERGILA DO A. F. POLLARDA

Pierwsze kronikarskie jeszcze próby przedstawienia dziejów Anglii w epoce Tudorów lub tylko pewnych ich okresów, pochodzą jeszcze z czasów Renesansu, który w dziedzinie historiografii słabo się na wyspie zaznaczył i nie wywołał takiego przełomu, jak np. w literaturze pięknej.⁴ Zabytki historyczne tych czasów odznaczają się eklektyzmem, bezkrytycznym na ogół stosunkiem do źródeł, tendencjami pragmatycznymi i patriotycznymi, pragnieniem gloryfikacji Anglii i jej dziejów.

Szczególnie ważne miejsce wśród ówczesnych kronik zajmuje *Historia Anglii Polydora Vergila* (1470?—1555),⁵ napisana w r. 1513 i wydana po raz pierwszy w r. 1534 w Bazylei. Doprowadzona w pierwszym wydaniu do r. 1509, sięga w wydaniu trzecim z r. 1555 do r. 1537. *Historia Anglii Vergila*, dzieło renesansowego włoskiego kronikarza z Urbino, który zapoczątkował na wyspie humanistyczne dziejopisarstwo, odznacza się sporym obiektywizmem i krytycznym stosunkiem do źródeł

² Obszerne problemowe ujęcie stanu badań nad epoką elżbietańską dał H. Zins: *Angielska historiografia elżbietańska*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, t. VIII, 1963.

³ Por. J. E. Neale: *The Elizabethan Age*, London 1951.

⁴ Por. W. R. Trimble: *Early Tudor Historiography, 1485—1548*, „Journal of the History of Ideas”, t. XI, 1950, ss. 30—41; W. Busch: *England unter den Tudors, t. I: König Heinrich VII*, Stuttgart 1892; L. B. Wright: *Middle Class Culture in Elizabethan England*, Chapel Hill 1935; Ch. L. Kingsford: *English Historical Literature in the Fifteenth Century...*, Oxford 1913. Najpełniejsze zestawienie bibliograficzne dla historii Anglii epoki Tudorów dał C. Read: *Bibliography of British History: Tudor Period, 1485—1603*, Oxford 1959. Por. H. Zins: *Warsztat bibliograficzny historyka brytyjskiego*, Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio F, vol. XIII, (1958), Lublin 1961, ss. 191—192.

⁵ P. Vergil: *Historiae Anglicae libri viginti septem*, Basel 1534.

oraz zawiera wiele wartościowych, samodzielnie zebranych danych, zwłaszcza z okresu Henryka VII⁶ (Vergil przybył do Anglii na początku XVI w. jako kolektor świętopietrza). Polydor Vergil był w istocie jedynym dziejopisem pierwszych Tudorów piszącym bez tak charakterystycznej dla ówczesnej historiografii tendencji patriotyczno-dydaktycznej, jedynie w celu obiektywnego przedstawienia minionych wydarzeń. Na nim opierać się będzie znaczna część kronikarzy angielskich XVI, a nawet XVII w.

Wczesny okres Tudorów opisał również w swojej kronice Bernard André z Tuluzy (zm. ok. 1521 r.), nadworny historyograf i poeta laureatus Henryka VII. Oba jego dzieła historyczne, *Żywot* oraz *Annały* Henryka VII,⁷ doprowadzone w fragmentach do r. 1508, są współczesnym, lecz mało krytycznym opisem tamtych czasów o wyraźnej tendencji panegirycznej. Niewielką wartość ma również kronika Roberta Fabyana (zm. w r. 1513),⁸ doprowadzona do śmierci Henryka VII. Współczesnym źródłem narracyjnym dla czasów Henryka VIII jest kronika Edwarda Halla (zm. w r. 1547),⁹ sięgająca do r. 1532 i zdradzająca w swej początkowej części silny wpływ Polydora Vergila. Kronika Halla gloryfikuje Tudorów, a zwłaszcza Henryka VIII, w którym widzi najlepszego władcę, jaki kiedykolwiek panował w Anglii. Mimo tendencji panegirycznej wobec Tudorów oraz silnie protestanckiego stanowiska kronika Halla w swej części odnoszącej się do współczesnych mu czasów Henryka VIII odznacza się samodzielnością ujęcia, sporą dokładnością i stanowi jedno z najważniejszych źródeł opisowych dla tego okresu (opierał się na niej m. in. Szekspir).

Dla końca XV i pocz. XVI w. znaczną wartość posiadają niektóre kroniki miejskie, dające szczegółowe i współczesne informacje. Wśród nich najważniejsze znaczenie i ogólnonarodowy charakter mają niektóre kroniki Londynu z uwagi na rolę, jaką spełniał Londyn w historii Anglii. Należy tu przede wszystkim wymienić tzw. *The Great Chronicle of London*,¹⁰ kompilację doprowadzoną do r. 1512.

⁶ Pełny tekst krytycznie opracowany dla lat 1485—1537 z równoległym tłumaczeniem angielskim wydał Denys Hay w „Camden Society”, seria 3, t. LXXIV, 1950. Por. też D. Hay: *Polydore Vergil: Renaissance Historian and Man of Letters*, Oxford 1952.

⁷ B. André: *De vita atque gestis Henrici septimi; Annales Henrici septimi*, wyd. J. Gairdner, London 1858.

⁸ R. Fabyan: *Cronycle Newly Prynted with the Cronycle, Actes and Dedes Done in the Tyme of... Henry VII*, London 1516.

⁹ E. Hall: *The Union of the Two Noble and Illustre Families York and Lancaster...*, London 1542 (wydanie krytyczne z r. 1809 i 1904).

¹⁰ *The Great Chronicle of London*, wyd. A. H. Thomas, I. D. Thornley, London 1938.

W okresie pierwszych Tudorów powstał w Anglii szereg ważnych biografii¹¹ pisanych w duchu humanistycznym, pod wyraźnym wpływem literatury klasycznej i stworzonych przez nią kanonów literackich. W pierwszym rzędzie należy tu wspomnieć o *Historii panowania króla Ryszarda III* Tomasza More'a (1478—1535),¹² obrazującej schyłkowy okres wojny Dwóch Róż i młodych lat Henryka VII, będącej jednym z pierwszych ważnych zabytków angielskiego rocznikarstwa humanistycznego. Innym ważnym zabytkiem angielskiej biografii renesansowej jest żywot Tomasza More'a, napisany przez jego zięcia Williama Ropera (1496—1578),¹³ a zwłaszcza biografia kardynała Tomasza Wolseya pióra G. Cavendisha (1500—1561),¹⁴ dworaka i chwalcę kardynała. Polydor Vergil, Thomas More i George Cavendish — to największe postaci w skromnie rozwijającej się za pierwszych Tudorów historiografii angielskiej. Oni najpełniej wyrazili w swych dziełach humanistyczne idee swego wieku i potrafili zerwać ze średniowiecznym kronikarstwem, nadal dominującym w historiografii angielskiej XVI w.

W okresie elżbietańskim nie zaznaczył się żaden większy postęp w angielskim dziejopisarstwie, chociaż powstało w tym czasie kilka kronik o dużej wartości źródłowej. Popularnością cieszyły się za Elżbiety kroniki drukarza i kupca R. Graftona (zm. ok. r. 1572),¹⁵ będące bezwartościowymi kompilacjami na poziomie kronik średniowiecznych. Popularnością dorównywał Graftonowi, ale przewyższał go pod każdym względem John Stow, jeden z czołowych dziejopisów angielskich drugiej poł. XVI w.

John Stow (1525—1605), londyński krawiec, historyk, pisarz i zbieracz starożytności brytyjskich, wydawca średniowiecznych kronik angielskich, był autorem wydanych w r. 1565 i wielokrotnie wznawianych za Elżbiety I i Jakuba I kronik¹⁶ (w l. 1565—1631 wydano je ponad 20 razy), kompilacji na ogół bezstronnych, chociaż powtarzających nieraz

¹¹ Por. M. Schütt: *Die englische Biographik der Tudor-Zeit*, Hamburg 1930.

¹² T. More: *The History of King Richard the Third*, London 1557.

¹³ W. Roper: *The Life, Arraignment and Death of... Thomas More*, Paris 1626.

¹⁴ G. Cavendish: *The Life of Cardinal Wolsey*, London 1641 (wydanie krytyczne z r. 1827).

¹⁵ R. Grafton: *An Abridgement of the Chronicles of England*, London 1562; id. *A Manuell of the Chronicles of England to this Yere 1565*, London 1565; id.: *A Chronicle at Large and Meere History of the Affayres of England...*, London 1568.

¹⁶ J. Stow: *The Chronicles of England, from Brute until This Present Yeare of Christ 1580*, London 1580. Poczynając od 2 wyd. z r. 1592 dzieło to ukazywało się jako: *Annales of England etc.*

bezkrytycznie fantastyczne informacje, uważanych za jedne z najbardziej godnych zaufania źródeł kronikarskich w całej angielskiej szesnastowiecznej annalistyce. *Annaly* Stowa są jeszcze bliskie średniowiecznemu kronikarstwu, posiadają sztywny układ chronologiczny i nie zdradzają większych wpływów humanizmu. Trwalszą od nich wartość miało inne dzieło Stowa, jego opis Londynu z r. 1598,¹⁷ stanowiący do dzisiaj bardzo ważne źródło do poznania historii angielskiej stolicy w epoce elżbietańskiej, prawdziwą encyklopedię źródłowych, opartych na dokumentach oraz własnych obserwacjach autora, wiadomości o topografii, stosunkach ustrojowych, społecznych i in. Londynu w tym przełomowym okresie.

Podobny charakter, ale znacznie szerszy zakres, posiada opis Anglii Williama Harrisona (1534—1593),¹⁸ drukowany zrazu w r. 1577 i 1587 jako wstęp do kronik Rafała Holinsheda. Harrison opisał topografię i strożytności brytyjskie, miasta i wsie, zabytki i życie codzienne Anglii Szekspira. Dla okresu schyłku panowania Henryka VIII bogate materiały etnograficzne, historyczne i geograficzne zebrał John Leland (ok. l. 1506—1552)¹⁹ w opublikowanym dopiero w XVIII w. opisie Anglii. Charakterystykę ustroju Anglii na progu panowania Elżbiety I dał Sir Thomas Smith (1513—1577)²⁰ w jedynym dziele tego typu w całej historiografii tudorskiej, stanowiącym również przyczynek do historii angielskich doktryn politycznych.

Szersze oddziaływanie od *Annales* Stowa miały ogłoszone w r. 1577 kroniki Anglii, Szkocji i Irlandii wspomnianego już Rafała Holinsheda (zm. ok. r. 1580),²¹ stanowiące jak wiadomo główne źródło wielu dramatów historycznych Szekspira. Kroniki Holinsheda, kompilacje wielu różnych bezkrytycznie przepisanych źródeł wcześniejszych, są bardziej oryginalne jedynie dla okresu elżbietańskiego, który przedstawiają jednak głównie w oparciu o *Annales* Stowa (uwaga ta odnosi się do okresu wczesnoelżbietańskiego, okres późniejszy opracował bowiem w drugim wydaniu z r. 1587 Stow).

Największym angielskim historykiem czasów elżbietańskich był William Camden (1551—1623), potomek rodziny rzemieślniczej, wychowanek Oksfordu, jeden z najczynniejszych członków słynnej

¹⁷ J. Stow: *A Survey of London*, London 1598 (krytyczne opracowanie w dwu tomach dał Ch. L. Kingsford, Oxford 1908).

¹⁸ W. Harrison: *An Historical Description of the Iland of Britaine*, London 1577 i 1587. Wydanie czterotomowe wyszło w Londynie w r. 1908.

¹⁹ J. Leland: *Itinerary*, wyd. Th. Hearne, t. I—IX, Oxford 1710—12.

²⁰ T. Smith: *De Republica Anglorum, or a Discourse on the Commonwealth of England*, London 1583 (nowsze wydanie z r. 1906).

²¹ R. Holinshed: *Chronicles etc.*, t. I—II, London 1577.

Society of Antiquaries, czyli towarzystwa miłośników starożytności brytyjskich założonego ok. r. 1572 w celu zbierania i zabezpieczania angielskich zbiorów rękopiśmiennych. Camden — to najwybitniejszy od czasów trzynastowiecznego kronikarza Mateusza Parisa historyk angielski, dziejopis przewyższający pod każdym względem wszystkich angielskich kronikarzy XVI w., zrywający ze średniowieczną metodą annalistyczną i stosujący bardziej nowoczesną już technikę historyczną. Najważniejsze jego dzieło²² zawiera historię Anglii i Irlandii w okresie panowania Elżbiety I i mimo formy kronikarskiej (i nazwy *Annales*) kroniką w ścisłym znaczeniu nie jest. Jest to dzieło oryginalne, nie oparte prawie na żadnych dawniejszych kronikach, lecz na licznych dokumentach, które udostępnił Camdenowi czołowy doradca Elżbiety, lord Burghley. *Annales* Williama Camdena są najpełniejszą, obiektywną — na ogół, współczesną relacją o epoce elżbietańskiej, czołowym zabytkiem historiografii tudorskiej. Poważną wartość ma również drugie dzieło Camdena, jego *Britannia*,²³ odpowiednik dzieła Blondusa (*Italia illustrata*) oraz kromerowskiej *Polonii*, będące topograficzno-historycznym opisem Anglii, Szkocji i Irlandii, ich mieszkańców, języków, zabytków, miast, nazwisk i herbów, monet, strojów itp. Zasługi Camdena jako historyka i zbieracza starożytności brytyjskich zostały uczczone w Anglii przez zorganizowanie w r. 1838 Towarzystwa Naukowego jego imienia (*The Camden Society*), będącego do dnia dzisiejszego znanym ośrodkiem wydawniczym źródeł do historii Anglii.

Cenne materiały do historii wypraw odkrywczych i zdobywczych Anglików za Tudorów, opisy ich podróży i inne relacje ogłosił w r. 1589 Richard Hakluyt (ok. 1552—1616)²⁴ w dziele stanowiącym cenne źródło historyczne. Założone w 1846 Towarzystwo naukowe jego imienia (*The Hakluyt Society*) do dzisiaj publikuje źródła do historii odkryć geograficznych i podróży morskich.

Ogromną popularnością cieszyła się w Anglii od czasów Elżbiety I księga, będąca swego rodzaju pierwszą historią kościoła anglikańskiego, *The Book of Martyrs* Johna Foxe'a (1516—1587)²⁵, historia martyro-

²² W. Camden: *Annales rerum Anglicarum et Hibernicarum regnante Elizabetha*, London 1615 (do r. 1588 tylko) i Leyden 1625 (całość panowania Elżbiety I). Podstawowe wydanie opracował Th. Hearne w trzech tomach, London 1717.

²³ W. Camden: *Britannia, sive florentissimorum regnorum Angliae, Scotiae, Hiberniae chorographica descriptio*, London 1586.

²⁴ R. Hakluyt: *The Principall Navigations, Voiages and Discoveries of the English Nation etc*, London 1589. Najlepsze wydanie w dwunastu tomach opracował W. Raleigh, Glasgow 1903—1905.

²⁵ J. Foxe: *Acts and Monuments of These Latter Perilous Days etc*, London 1563. Dzieło to, bardziej znane jako: *The Book of Martyrs*, ukazało się naj-

logii protestanckiej w okresie reakcji katolickiej za Marii Tudor, praca tendencyjna i zawierająca wiele celowo sfałszowanych danych. Pod tym względem dorównuje jej niemal lecz przewyższa walorami literackimi historia reformacji w Szkocji Johna Knoxa (1505—1572)²⁶, obejmująca lata 1556—1564. Mimo wąskiego teologicznego punktu widzenia oraz licznych błędów jest ważnym źródłem do historii reformacji. Katolickie oświecenie początków i rozwoju reformacji w Anglii dał N. Sanders (ok. 1530—1581)²⁷ w dziele opartym o szeroką podstawę źródłową ale równie tendencyjnym jak prace obu wymienionych wyżej polemistów protestanckich. Szerszy zakres od dzieła Knoxa ma historia Szkocji czołowego szkockiego pisarza humanistycznego i historyka George Buchanana (1506—1582)²⁸, na ogół bezkrytyczna i stronnicza, zwłaszcza w rozdziałach traktujących o czasach dawniejszych. Odznacza się ona niechęcią do Anglii oraz przesadnie podkreśloną dumą narodową.

Należy jeszcze wspomnieć o dwóch historykach tudorskich, których dzieła ukazały się już za Stuartów, o Johnie Speedzie oraz o Franciszku Baconie. John Speed (1552—1629), podobnie jak i Stow, londyński krawiec, jest autorem popularnej w XVII w. historii W. Brytanii²⁹ od czasów Juliusza Cezara do Jakuba I. Pomyślana początkowo jako kontynuacja jego zbioru 54 map Anglii i Walii (*Theatre of the Empire of Great Britain*) nie posiada na ogół większej oryginalnej wartości. Natomiast klasyczną pozycję w historiografii tudorskiej zajmuje wielki filozof i niefortunny kanclerz Franciszek Bacon (1561—1626), autor biografii Henryka VII,³⁰ wzorowanej na renesansowym kronikarzu Polydorze Vergilu, z którego korzystał za pośrednictwem kroniki Edwarda Halla. Biografia Henryka VII Bacona jest kompilacją różnych wcześniejszych kronik, subiektywna w sądach i ocenach, pełna błędów, jednocześnie wyraża poglądy Bacona na państwo i władzę królewską. Pod wieloma

pierw po łacinie w Bazylei w r. 1559. Najobszerniejsze wydanie w 8 tomach wyszło w Londynie w l. 1837—1841.

²⁶ J. Knox: *The History of the Reformation in Scotland*, London 1587 (wydanie podstawowe w trzech tomach opracował D. Laing, Edinburgh 1846—1848, najnowsze wydanie w opracowaniu W. Dickinsona w 2 tomach, Edinburgh 1949).

²⁷ N. Sanders: *De origine ac progressu schismatis Anglicani liber*, Cologne 1585.

²⁸ G. Buchanan: *Rerum Scoticarum Historia*, Edinburgh 1582.

²⁹ J. Speed: *The History of Great Britaine under the Conquests of ye Romans, Saxons, Danes and Normans... from Julius Caesar to... King James*. London 1611.

³⁰ F. Bacon: *Historie of the Raigne of King Henry the Seventh*, London 1622 (nowsze wydanie: Cambridge 1885).

względami bliska jest dziełu wielkiego historyka florenckiego Guicciardiniego.

Wiek XVII, podobnie jak i XVI, nie miał w Anglii wielu wybitnych przedstawicieli w zakresie historiografii. Camden — to jedyny właściwie wielki historyk w epoce Szekspira, zaś Clarendon, dziejopis rewolucji angielskiej, jedyny znakomity kronikarz okresu Stuartów. Niewiele też można wymienić wartościowych pozycji historycznych napisanych w Anglii w XVII w., które wnosząby coś istotnego do historiografii tudorskiej. W połowie tego stulecia ukazała się nie pozbawiona walorów literackich biografia Henryka VIII, napisana przez lorda Edwarda Herberta of Cherbury (1583—1648), apologia drugiego z Tudorów, oparta nie tylko na dawniejszych kronikach, ale i na dość licznych dokumentach.³¹ Trwalszą od niej wartość mają do dzisiaj wydane przez Sir S. D'Ewesa (1602—1650) protokoły i diariusze parlamentarne z czasów królowej Elżbiety I.³² Dużą wartość mają również napisane na przełomie XVII i XVIII w. liczne prace źródłowe Johna Strype'a (1642—1737),³³ poświęcone historii reformacji w Anglii. Szczególnie ważne wśród nich są *Memorials* Tomasza Cranmera,³⁴ zawierające bogate materiały dokumentarne, a dalej życiorysy pierwszych protestanckich arcybiskupów Canterbury: Grindala,³⁵ Parkera³⁶ i Whitgifta.³⁷ W *Ecclesiastical Memorials* dał Strype cenne materiały do rozwoju reformacji za Henryka VIII, Edwarda VI i Marii,³⁸ za w *Annals of the Reformation*³⁹ do reformacji za Elżbiety I. Prace Strype'a, kompilacyjne i dość niedokładne, wadliwie skonstruowane, posiadają poważną wartość źródłową ze względu na zawarte w nich bogate materiały. Na przełomie XVII i XVIII w. ukazała się też 3-tomowa historia reformacji w Anglii biskupa anglikańskiego Gilberta Burneta (1643—1715),⁴⁰ dzieło gruntowne i źródłowe, lecz bardzo tendencyjne i napisane z wyraźnie anty-

³¹ Lord E. Herbert (of Cherbury): *The Life and Raigne of King Henry the Eighth*, London 1649.

³² S. D'Ewes: *The Journals of all the Parliaments during the Reign of Queen Elizabeth...*, London 1682.

³³ Pełne dwudziestosiędmiotomowe wydanie dzieł Strype'a wyszło w Oksfordzie w l. 1820—1840.

³⁴ J. Strype: *Memorials of the Most Reverend Father in God, Thomas Cranmer...*, London 1694 (wyd. w trzech tomach: Oxford 1848—1854).

³⁵ Id. *The History of the Life and Acts of Edmund Grindal...*, London 1710.

³⁶ Id.: *The Life and Acts of Matthew Parker...*, London 1711.

³⁷ Id.: *The Life and Acts of John Whitgift...*, London 1718.

³⁸ Id.: *Ecclesiastical Memorials...*, London 1721.

³⁹ Id.: *Annals of the Reformation and Establishment of Religion...*, t. I—IV, London 1709—1731.

⁴⁰ G. Burnet: *History of the Reformation of the Church of England*, London 1679—1715, t. I—III (wydanie w 7 tomach: Oxford 1865).

katolickich pozycji. Również tendencyjny charakter posiada katolicka historia kościoła w Anglii w XVI i XVII w. napisana w pierwszej połowie XVIII w. przez Ch. Dodda (1672—1743 — prawdziwe jego nazwisko brzmiało Hugh Tootel).⁴¹ Obie te prace, jedne z pierwszych bardziej naukowych i źródłowych syntez reformacji w Anglii, odznaczają się ciasnym wyznaniowym stanowiskiem, które zbliża je niemal do pierwszych, pochodzących jeszcze z czasów reformacji, prób opracowania jej przebiegu. Dużą stronniczością odznacza się też 4-tomowa historia purytanów D. Neala (1678—1743), wydana jeszcze w pierwszej połowie XVIII w.⁴²

Pierwszym historykiem brytyjskim, zajmującym się epoką Tudorów w bardziej naukowy sposób, był ksiądz katolicki John Lingard (1771—1851). Jego 8-tomowa historia Anglii,⁴³ najlepsza synteza aż do czasu wydania przez J. R. Greena w r. 1874 słynnej krótkiej historii ludu angielskiego, napisana w umiarkowanie katolickim duchu, była sporym, jak na owe czasy, osiągnięciem naukowym, zwłaszcza jeśli idzie o wykorzystanie źródeł. Natomiast pod względem metody nie wносиła niczego nowego z kontynentalnych zdobyczy w tej dziedzinie. Lingard zachował znaczny obiektywizm i umiar w przedstawieniu reformacji w Anglii, za co zyskał sobie uznanie wśród protestanckich i katolickich historyków. Znacznie mniej obiektywny od Lingarda w ocenie dziejów Anglii XVI w. był głośny historyk ustroju Henry Hallam (1777—1859), liberalny badacz angielski i wyznawca filozofii wigów, przeciwnik wszelkiej tyranii. Do dzisiaj cytowana jest jeszcze jego historia ustroju Anglii,⁴⁴ w której surowo ocenił despotyzm Tudorów i Stuartów, gloryfikując tzw. rewolucję 1688 r. Potępił prześladowania protestantów za Marii oraz katolików za Elżbiety, bez sympatii odniósł się do purytanów i ruchów ludowych.

Dużym krokiem naprzód w badaniach nad stuleciem Tudorów było ogromne 12-tomowe dzieło ucznia i biografa Tomasza Carlyle'a, J. A.

⁴¹ Ch. Dodd: *The Church History of England from 1500 to the Year 1688...*, t. I—III, Brussels 1737—1742. Nowsze wydanie w 5 tomach ukazało się w Londynie w 1839—1843.

⁴² D. Neal: *The History of the Puritans, or Protestant Nonconformists, from the Reformation in 1517 to the Death of Queen Elizabeth*, t. I—IV, London 1732—1738.

⁴³ J. Lingard: *A History of England from the First Invasion by the Romans to the Revolution in 1688*, t. I—VIII, London 1819—1830, (wyd. w 10 tomach: London 1849).

⁴⁴ H. Hallam: *Constitutional History of England, from the Accession of Henry VII to the Death of George II*, t. I—II, London 1827.

Froude'a (1818—1894),⁴⁵ omawiające ze zdecydowanie antykatolickich pozycji historię Anglii od upadku kardynała Wolsey w r. 1529 do zwycięstwa nad Wielką Armadą w r. 1588. Froude, w przeciwieństwie do swojego niemiłosiernego krytyka E. A. Freemana, który wyolbrzymił różne jego liczne zresztą niedokładności i potknięcia,⁴⁶ oparł się na zebranych w ciągu wielu lat bardzo obfitych źródłach archiwalnych, brytyjskich i kontynentalnych, m. in. na hiszpańskich *Simancas*. Nutą przewodnią dzieła Froude'a jest teza, że reformacja była źródłem siły ekspansywnej, która rozprzestrzeniła rasę anglosaską po całym globie. Stąd płynęła gloryfikacja Henryka VIII i tych wszystkich postaci epoki Tudorów, które popierały i rozwijały politykę zdobywczą Anglii w tym okresie. Zaznaczył się w tym względzie w twórczości Froude'a duży wpływ jego mistrza Tomasza Carlyle'a, jego podziw dla silnych władców oraz skłonność do usprawiedliwiania despotyzmu i gwałtów, jeśli służą one interesom państwa. Mimo tendencyjności i wielu pomyłek występujących w dziele Froude'a, nie da się zaprzeczyć, że stworzył on najbardziej monumentalny i plastyczny, romantyczny i patriotyczny obraz Anglii XVI w., oparty o bardzo rozległą podstawę źródłową, posiadający wybitne walory literackie, do dzisiaj szeroko czytany klasyczny zabytek angielskiej historiografii tudorskiej.

W XIX w. rozpoczęto również dość już wielostronne badania monograficzne nad epoką Tudorów. Wśród nich należy m. in. wymienić mające do dzisiaj jeszcze dużą wartość studia J. S. Corbetta o Drake'u i flocie Tudorów⁴⁷ oraz książki M. Oppenheima poświęcone organizacji i administracji angielskiej floty,⁴⁸ a dalej pracę J. W. Burgona o Tomaszu Greshamie i stosunkach finansowych za Elżbiety I.⁴⁹ Do dzisiaj niezastąpiona jest również wydana sto lat temu książka F. W. Russella o powstaniu chłopskim w Anglii w r. 1549,⁵⁰ oparta, podobnie jak i monografie Corbetta, Oppenheima czy Burgona, o bardzo solidną podstawę źródłową. Wśród autorów zajmujących się w XIX w. historią reformacji w Anglii znaczne miejsce zajmują R. W.

⁴⁵ J. A. Froude: *History of England from the Fall of Wolsey to the Defeat of the Spanish Armada*, t. I—XII, London 1856—1870.

⁴⁶ Na temat wartości pracy Froude'a zob. L. Jfflaender: *J. A. Froudes Lebenswerk*, Breslau 1940.

⁴⁷ J. S. Corbett: *Drake and the Tudor Navy*, t. I—II, London 1898.

⁴⁸ M. Oppenheim: *History of Administration of the Royal Navy*, London 1896; id.: *The Royal Merchant Navy under Elizabeth*, „English Historical Review”, t. VI, 1891.

⁴⁹ J. W. Burgon: *The Life and Times of Sir Thomas Gresham*, t. I—II, London 1839.

⁵⁰ F. Russell: *Kett's Rebellion in Norfolk*, London 1859.

Dixon⁵¹ i J. H. Blunt,⁵² a dalej J. Gairdner,⁵³ F. A. Gasquet⁵⁴ i in. Największa wszakże zasługa historyków tudorskich XIX w. leży w dziedzinie publikacji szesnastowiecznych źródeł wydanych częściowo *in extenso*, a przede wszystkim w formie obszernych nieraz regestów. Różne serie *Calendar of State Papers* dotyczące stosunków wewnętrznych i zagranicznych Anglii XVI w. a dalej *Acts of the Privy Council*, zawierające protokoły posiedzeń Tajnej Rady Królewskiej, wydawnictwa statutów i proklamacji Tudorów, protokołów parlamentarnych i in. znacznie ułatwiły studia nad epoką Tudorów i ją spopularyzowały. Szczególna rola w rozwinięciu i zorganizowaniu badań nad historią Anglii XVI w. przypadła faktycznemu twórcy londyńskiego środowiska historycznego A. F. Pollardowi.

Albert Frederick Pollard (1869—1948), długoletni profesor Uniwersytetu Londyńskiego (*University College*), założyciel i dyrektor *Institute of Historical Research*,⁵⁵ świetnie zorganizowanego Instytutu Historycznego, będącego najważniejszą dzisiaj w Anglii placówką badawczą i dydaktyczną w zakresie historii, a dalej założyciel *British Historical Association* i redaktor jej organu *History*, poświęcił cały niemal swój dorobek naukowy epoce Tudorów. Spod jego pióra wyszła praca na temat dziejów Anglii w czasach protektora Somerseta,⁵⁶ monografie Henryka VIII,⁵⁷ kardynała Wolsey,⁵⁸ Cranmera⁵⁹ i in.⁶⁰ skupione tematycznie w obrębie panowania pierwszych Tudorów. Epoce elżbietańskiej poświęcił Pollard podręcznikowy zarys historii Anglii drugiej połowy XVI w.,⁶¹ który mimo ukazania się ostatnio drugiego wydania najnowszej syntezy tego okresu pióra J. B. Blacka⁶² oraz znanej monografii

⁵¹ R. W. Dixon: *History of the Church of England from the Abolition of the Roman Jurisdiction*, t. I—VI, Oxford 1878—1902.

⁵² J. H. Blunt: *The Reformation of the Church of England...*, London 1869.

⁵³ J. Gairdner: *The English Church in the Sixteenth Century...*, London 1902; id.: *Lollardy and the Reformation in England*, t. I—IV, London 1908—1913.

⁵⁴ F. A. Gasquet: *Henry VIII and the English Monasteries*, t. I—II, London 1888—1889.

⁵⁵ Por. H. Zins: *Instytut Badań Historycznych Uniwersytetu Londyńskiego*, „Kwartalnik Historyczny”, t. LXV, 1958, nr 3, ss. 1001—1014.

⁵⁶ A. F. Pollard: *England under Protector Somerset*, London 1900.

⁵⁷ Id.: *Henry VIII*, London 1902.

⁵⁸ Id.: *Wolsey*, London 1929.

⁵⁹ Id.: *Thomas Cranmer and the English Reformation, 1489—1556*, London 1904.

⁶⁰ Id.: *The Evolution of Parliament*, London 1920; id.: *The Reign of Henry VII from Contemporary Sources*, t. I—III, London 1913—1914.

⁶¹ Id.: *The History of England from the Accession of Edward VI to the Death of Elizabeth*, London 1913.

⁶² J. B. Black: *The Reign of Elizabeth, 1558—1603*, Oxford 1959 (wyd. II).

ostatnich lat panowania Elżbiety I E. P. Cheyneya⁶³ nie stracił swej wartości i jest nawet uważany przez niektórych znawców historii XVI w. za najlepszą ogólną syntezę historii politycznej Anglii w czasach królowej Elżbiety I (najlepszy zarys historii Anglii pierwszych Tudorów napisał J. D. Mackie).⁶⁴ Książki Pollarda są drobiazgowe, ale nie zawsze pogłębione, oparte niemal wyłącznie o źródła drukowane, nie odznaczają się nowatorstwem i gruntownością. Szczególnie słabą ich stroną jest wyniesiona z okresu pracy Pollarda w redakcji *Dictionary of National Biography* metoda biograficzna, która nie pozwoliła mu dostrzec w materiale historycznym czegoś więcej niż działalności wybitnych jednostek. Ważne miejsce w dorobku Pollarda zajęła książka pt. *Factors in Modern History*,⁶⁵ stanowiąca do dzisiaj obowiązkową lekturę w wielu brytyjskich i amerykańskich uniwersytetach. Książka ta jest ważna m. in. dlatego, że w przeciwieństwie do innych prac Pollarda, odznaczających się drobiazgową faktografią i przewagą szczegółów nad rozważaniami ogólniejszymi, zawiera w formie szkiców i rozpraw szereg wypowiedzi na temat podstawowych problemów historii Anglii XVI w. oraz z zakresu metodologii historii. Wśród nich spotykamy znaną tezę, że wzrost klas średnich w Anglii XVI w. stanowił najważniejszy faktor w ewolucji Anglii od średniowiecza do czasów nowożytnych. Dyskusja na ten temat, zapoczątkowana następnie, jeśli idzie o *gentry*, przez R. H. Tawneya (zob. rozdział III) toczy się w Anglii w sposób płodny aż do dnia dzisiejszego. Swoją pogląd na rolę klas średnich w XVI w. wyraził Pollard w dobitnym stwierdzeniu: „Bez handlu i przemysłu nie ma klas średnich, bez klas średnich nie ma renesansu i reformacji.”⁶⁶ Drugim faktorem leżącym, zdaniem Pollarda, na progu nowożytnej Anglii miało być przekształcenie Anglii w monarchię narodową. Jej interesy, w połączeniu z interesami awansujących klas średnich doprowadziły do reformacji na wyspie, do zniszczenia kościoła katolickiego i feudalizmu, tych dwóch filarów średniowiecza.

Wpływ Pollarda na historiografię tudorską zaznaczył się nie tylko poprzez jego dość znaczny dorobek naukowy, ale szczególnie przez rolę, jaką odegrał jako organizator londyńskiego środowiska historycznego, silnego ośrodka badań nad historią Anglii XVI w. Z jego seminarium wyszło wielu najwybitniejszych dzisiaj znawców tej epoki, m. in. John Neale i S. T. Bindoff.

⁶³ E. P. Cheyney: *A History of England from the Defeat of the Armada to the Death of Elizabeth*, t. I—II, New York 1914—1926.

⁶⁴ J. D. Mackie: *The Earlier Tudors, 1485—1558*, Oxford 1952.

⁶⁵ A. F. Pollard: *Factors in Modern History*, London 1907.

⁶⁶ *Ibid.*, s. 43 (cytuje według wydania z r. 1960).

II SIR JOHN NEALE JAKO BADACZ EPOKI ELŻBIETAŃSKIEJ

Najwybitniejszym uczniem Pollarda jest J. E. Neale (ur. 1890), następca na katedrze w *University College* w Londynie, wieloletni profesor Uniwersytetu Londyńskiego (od 1927 do 1956, przedtem w Manchesterze), uszlachcony w r. 1955 za całokształt swego dorobku naukowego, od r. 1956 *Emeritus Professor* historii Anglii, nadal bardzo czynny naukowo i dydaktycznie. Mimo przejścia na emeryturę prowadzi w *Institute of Historical Research*⁶⁷ seminarium doktoranckie, skupiające zawsze znaczną ilość badaczy z całego świata, zwłaszcza z Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych.

John Neale przejął po Pollardzie nie tylko zainteresowania dla dziejów Anglii XVI w., a zwłaszcza historii parlamentaryzmu angielskiego, ale i metodę biograficzną, którą jednak udoskonalił i poszerzył o badania demograficzne (jak je sam nazywał) oraz zastosował z większym powodzeniem niż jego mistrz. Pollard i Neale interesowali się przede wszystkim historią polityczną, traktowaną jako wynik działania jednostek rzuconych na szerokie tło ogólne (Neale z uznaniem podkreśla zdolność Pollarda do łączenia techniki panoramicznego przedstawiania wydarzeń z umiejętnością panowania nad szczegółami).⁶⁸

W wygłoszonym w Londynie w r. 1950 odczycie⁶⁹ prof. Neale zajął się bliżej charakterystyką metody biograficznej i jej znaczeniem w badaniach naukowych. Zjawiska społeczne są, według Neale'a, rezultatem trzech czynników: środowiska, cech indywidualnych jednostek (*personal qualities*) i działania grupy (*group behaviour*), przy czym, powtarzając pogląd Rousseau, zauważa, że wola zbiorowa jest czymś więcej niż arytmetyczną sumą woli składających się na grupę jednostek. Nie jesteśmy w stanie w pełni zrozumieć natury i funkcjonowania jakiegokolwiek grupy ludzkiej — pisze — bez znajomości tworzących ją jednostek. Wiedzę taką może nam dać, sądzi Neale, seria biografii pisanych według jednolitego schematu i zawierających odpowiedzi na postawiony im jednokowy kwestionariusz pytań. Dysponując większą ilością tak napisanych biografii będziemy w stanie uogólnić ich wyniki, a nawet przedstawić je metodą statystyczną (np. pochodzenie społeczne członków parlamentu, ich zawód, wiek, wykształcenie, religię, pokrewieństwo i in.). Mając dane takie w dużej ilości będzie można np. precyzyjnie wysledzić proces

⁶⁷ Autor tego artykułu brał udział w latach 1957—1958 w seminarium doktorskim z zakresu historii Anglii epoki Tudorów prowadzonym przez prof. J. Neale'a w Uniwersytecie Londyńskim (*Institute of Historical Research*).

⁶⁸ J. E. Neale: *The Biographical Approach to History*, „History”, t. XXXVI, 1951, s. 202.

⁶⁹ *Ibid.*, ss. 193—203.

infiltracji *gentry* do Izby Gmin, zmiany w strukturze parlamentu, kościoła itd.

J. E. Neale sam o sobie pisze, że w twórczości naukowej starał się stosować metodę biograficzną do historii parlamentu angielskiego w XVI w.,⁷⁰ a równocześnie stosował też metodę właściwą historii społecznej, którą nazywa demograficzną (bada ona poszczególne postaci w ich społecznych klasach i kategoriach). Metoda demograficzna (terminem tym posługuje się Neale dość dowolnie) wg Neale'a to połączenie historii instytucji i socjologii z historią społeczną. Na przykładzie zaczerpniętym z historii Anglii drugiej połowy XVI w. Neale kreśli maksymalny program takich badań. Ideałem byłoby przebadanie dla każdego hrabstwa wszystkich rodzin należących do *gentry* i poświęcenie każdej rodzinie oddzielnej monografii z identycznym — jak wspomniano — kwestionariuszem problemów. Z sumy w ten sposób opracowanych biografii będzie dopiero mogła, zdaniem Neale'a, powstać synteza historii polityczno-społecznej, zasadniczy cel tak pojętych badań szczegółowych. Metoda ta pozwoli, zdaniem Neale'a, odsłonić mechanizm politycznych, społecznych i gospodarczych systemów i wyjaśnić ich funkcję.

Zalecana przez Nealea metoda „biograficzno-demograficzna” ma uwzględniać w szerokiej mierze podłoże społeczno-majątkowe struktury politycznej, którą już wcześniej usiłował w ten sposób badać w Stanach Zjednoczonych Charles Beard,⁷¹ zaś w W. Brytanii czynił to z powodzeniem zmarły w r. 1960 wielki historyk angielski, Sir L. B. Namier,⁷² w klasycznej pracy o strukturze polityki brytyjskiej na progu panowania Jerzego III.⁷³ Neale przyznaje przy tej okazji przełożony wpływ, jaki wywarła w Anglii cytowana książka Namiera, która zwróciła uwagę historyków brytyjskich na konieczność analizowania społecznych podstaw sił politycznych i wskazuje na marksizm jako na jedno ze źródeł tej metody historycznej.

Neale nie zastosował niestety w swych własnych pracach w pełni propagowanej przez siebie metody „biograficzno-demograficznej”, nie posłużył się też w szerszym zakresie metodą statystyczną czy socjologiczną, pominął prawie zupełnie problem walki klasowej oraz rolę klas niższych, tych warstw, które nie były reprezentowane w parlamencie

⁷⁰ *Ibid.*, s. 198.

⁷¹ Ch. Beard: *An Economic Interpretation of the Constitution of the United States*, New York 1913.

⁷² Por. R. F. Leslie: *Klasy rządzące a ustroj polityczny w Anglii w latach 1714—1886*, „Kwartalnik Historyczny”, t. LXV, 1958, nr 3, s. 977.

⁷³ L. B. Namier: *The Structure of Politics at the Accession of George III*, t. I—II, London 1929.

tudorskim. Mimo dużego wysiłku naukowego Neale nie napisał nowoczesnej syntezy m. in. dlatego, że nie sięgnął głębiej do stosunków społeczno-gospodarczych, aby poprzez ich analizę wyjaśnić mechanizm systemu parlamentarnego w Anglii elżbietańskiej. Niemniej całokształt dorobku naukowego Johna Neale'a jest znacznym krokiem naprzód w badaniach nad wewnętrzną historią Anglii drugiej połowy XVI w. Niemała jest też rola jego seminarium tudorskiego, z którego wyszedł cały zastęp znanych specjalistów tego okresu.

Twórczość naukowa Johna Neale'a odznacza się dużą jednolitością tematyczną i stanowi konsekwentną realizację powziętego jeszcze na progu jego kariery naukowej planu (pierwsza praca Neale'a ukazała się w r. 1916)⁷⁴ opracowania całości zagadnienia rozwoju parlamentu angielskiego za panowania Elżbiety I, której zresztą też poświęcił on głośną biografię.⁷⁵ Po licznych studiach szczegółowych, rozproszonych po różnych czasopismach historycznych,⁷⁶ wydał Neale w r. 1949 obszerną monografię elżbietańskiej Izby Gmin,⁷⁷ a następnie w 1953—1957 dwutomowe opracowanie historii parlamentu angielskiego w latach 1559—1601,⁷⁸ będące ukoronowaniem jego 40-letnich przeszło badań w tej dziedzinie.

Historia parlamentu angielskiego w epoce elżbietańskiej, mimo licznych rozpraw szczegółowych oraz dość znacznej ilości publikacji źródłowych, nie posiadała przed Neale'em opracowania całościowego. Nikt przed nim nie sięgnął też tak głęboko do materiałów źródłowych (Neale jest uważany w Anglii za najlepszego znawcę źródeł tego okresu) i nie przedarł się przez tak ogromną ilość diariuszy i protokółów parlamentarnych (dawniejsi historycy ograniczali się zwykle jedynie do cytowanego już wydawnictwa D'Ewesa z XVII w.). Najwięksi historycy ustroju Anglii nie zajmowali się zresztą bliżej tym okresem, o którym niesłusznie dawniej sądzono, że był widownią upadku parlamentaryzmu angielskiego. Cytowany wyżej H. Hallam potraktował wiek XVI tylko zarysowo a największy historyk ustroju Anglii, Wiliam Stubbs doprowadził swe fundamentalne dzieło⁷⁹ niestety tylko do końca XV w., nie licząc popularnych raczej odczytów o parlamencie angielskim za

⁷⁴ J. E. Neale: *The Lord Keeper's Speech to the Parliament of 1592/3*, „The English Historical Review”, XXXI, 1916, ss. 128—137.

⁷⁵ Id.: *Queen Elizabeth*, London 1934.

⁷⁶ Część tych rozpraw w liczbie 12 wydał Neale w oddzielnym tomie. Por. J. E. Neale: *Essays in Elizabethan History*, London 1958.

⁷⁷ Id.: *The Elizabethan House of Commons*, London 1949.

⁷⁸ Id.: *Elizabeth I and Her Parliaments, 1559—1581*, London 1953; id. — *Elizabeth I and Her Parliaments, 1584—1601*, London 1957.

⁷⁹ W. Stubbs: *Constitutional History of England*, t. I—III, Oxford 1874—1878.

Henryka VIII.⁸⁰ Trzeci z największych dawniejszych angielskich historyków ustroju, F. W. Maitland zajmował się raczej zagadnieniami szczegółowymi,⁸¹ a jego zarys historii ustroju Anglii ma charakter bardzo ogólny.⁸² Praca K. M. W. Pickthorna⁸³ odnosi się tylko do pierwszej połowy XVI w. i porusza różnorodne problemy ustrojowe, natomiast nowsze syntezy historii ustroju Anglii D. L. Keira⁸⁴ oraz C. H. Mc Ilwaina⁸⁵ z natury rzeczy traktują XVI w. zarysowo podobnie jak — chociaż już w znacznie większych proporcjach — do dzisiaj najlepsza, obszerna i bardzo gruntowna trzynastotomowa historia państwa i prawa angielskiego W. S. Holdswortha.⁸⁶ Natomiast raczej już nieaktualna jest ceniona wysoko na wyspie cytowana praca A. F. Pollarda o ewolucji parlamentu angielskiego, w swej części odnoszącej się do okresu elżbietańskiego.

Trzytomowe dzieło Neale'a, poświęcone angielskiemu parlamentaryzmowi drugiej połowy XVI w., wybitne osiągnięcia powojennej historiografii tudorskiej, to coś więcej niż studium z zakresu historii polityczno-ustrojowej i monografia instytucji. Daje ono jednocześnie, do pewnego stopnia, opis społeczeństwa angielskiego tego okresu dostarczając zwłaszcza wiele cennego materiału do historii *gentry*. W tym aspekcie uzupełnia ono i potwierdza obfitym materiałem źródłowym zarysowany jeszcze w r. 1941 przez R. H. Tawneya tak istotny w dziejach Anglii XVI w. proces wzrostu tej klasy społecznej. Natomiast w cieniu zainteresowań Neale'a znaleźli się raczej *yeomen* oraz mieszczaństwo, którego strukturą i przemianami Neale głębiej się nie zajmuje.

Szczególnie duże uznanie specjalistów przyniosła Neale'owi przede wszystkim książka o elżbietańskiej Izbie Gmin. Napisana metodą „biograficzno-demograficzną”, z którą kłóci się jednak wyraźna skłonność autora do opisu, oparta o bardzo szeroką podstawę źródłową, daje drobiazgowy i wszechstronny obraz funkcjonowania niższej Izby parlamentu angielskiego, jej składu, elekcji parlamentarnych, różnych politycznych i społecznych kwestii związanych z historią Izby Gmin za Elżbiety I. W swej większej części książka zajmuje się problemem elekcji poselskich i — co zwłaszcza jest w niej wartościowe — opisem politycz-

⁸⁰ Id.: *Seventeen Lectures on Medieval and Modern History...*, Oxford 1886 (zwłaszcza odczyt pt. *Parliament under Henry VIII*).

⁸¹ F. W. Maitland: *Collected Papers*, t. I—III, Cambridge 1911.

⁸² Id.: *The Constitutional History of England*, London 1908.

⁸³ K. M. W. Pickthorn: *Early Tudor Government*, t. I—II, Cambridge 1934.

⁸⁴ D. L. Keir: *The Constitutional History of Modern Britain*, London 1938.

⁸⁵ C. H. Mc Ilwain: *Constitutionalism, Ancient and Modern*, Ithaca 1940.

⁸⁶ W. S. Holdsworth: *A History of English Law*, t. I—XIII, London 1922—1952 (zwłaszcza t. IV).

nej i społecznej sytuacji w okręgach wiejskich i miejskich w tym czasie. W świetle badań Neale'a okazuje się m. in., że do rzadkości należały wówczas w okręgach wiejskich walki wyborcze, gdyż mandaty były dzielone z góry pomiędzy najbogatszych posiadaczy ziemskich, na zasadzie porozumienia najbardziej wpływowej *gentry* hrabstwa, przy milczącej zgodzie *freeholders*. *Gentry* miała również znaczną przewagę w okręgach miejskich (*boroughs*), z którymi nie była związana żadnymi bliższymi więzami. Mimo iż posłowie z okręgów miejskich stanowili w elżbietańskiej Izbie Gmin aż 80⁰%, jedynie znikoma ich część (ok. 12⁰%) była złączona z miastem zamieszkaniem czy interesami. O obsadzaniu mandatów decydowali bogaci landlordowie, którzy przez swą klientelę (uwagi o klienteli szlacheckiej należą do najciekawszych w książce) zapewniali wybór swoim kandydatom. W świetle badań Neale'a okazuje się, jak słabe politycznie było jeszcze w tym okresie mieszczaństwo angielskie, tak już bogate i przedsiębiorcze w dziedzinie handlu, to samo mieszczaństwo, które w okresie następnych dwóch generacji szybko dojdzie do dojrzałości politycznej i zwycięsko zetrze się z Koroną w burżuazyjnej rewolucji połowy XVII w.

Swe studia nad angielskim parlamentaryzmem ukoronował Neale dwutomowym dziełem o parlamentach elżbietańskich, które zatytułował: *Elżbieta I i jej parlamenty*, skupiając sporą część uwagi na wzajemnych relacjach pomiędzy Koroną a parlamentem. Wbrew wąskiemu tytułowi książka ma znacznie szerszy zakres i zawiera właściwie historię 13 elżbietańskich parlamentów, ich przebiegu i problematyki, przedstawionych na tle politycznej i społecznej panoramy historycznej. Neale bardzo szczegółowo, niemal dzień po dniu śledzi tok obrad parlamentarnych i walk politycznych, analizuje skrupulatnie każdą poruszoną tam sprawę, głównie w oparciu o ogromną ilość nie drukowanych dotąd diariuszy, których nikt przed Neale'em w tak dużym stopniu nie wykorzystał.

Erudycyjne bardzo dzieło Neale'a o elżbietańskich parlamentach posiada jednak duży brak, którego nie miała w tym stopniu książka o elżbietańskiej Izbie Gmin. Brak ten sprawia, że w stosunku do włożonego trudu wyniki koncepcyjne tej pracy nie są zbyt rozległe i jest ona raczej obszerną i wartościową kroniką niż studium analitycznym problemów polityczno-społecznych Anglii drugiej połowy XVI w. Winę za ten fakt ponosi plan książki, jej układ chronologiczny, a nie problemowy. Neale dał wnikliwe i gruntowne omówienie trzynastu parlamentów elżbietańskich, wydobyl mnóstwo szczegółów i nieznanych postaci, omówił różne najdrobniejsze nieraz kwestie, ale stracił wielokrotnie z oczu problemy szersze, co sprawia, że obszerne dzieło Neale'a jest raczej zbiorem trzynastu studiów o trzynastu parlamentach niż

jednolitą syntezą historii angielskiego parlamentaryzmu i zmian społeczno-ustrojowych w czasach panowania Elżbiety I.

Do walorów trylogii Neale'a, obok dużych osiągnięć w zakresie faktografii, należy zaliczyć wykrycie i wykazanie poważnego znaczenia Izby Gmin już w tym czasie oraz niemałej roli epoki elżbietańskiej w rozwoju angielskiego parlamentaryzmu. Dzieło Neale'a każe odrzucić stary pogląd, iż dopiero w XVII w., w walce ze Stuartami, wzrosło znaczenie Izby Gmin i przyznać epoce elżbietańskiej przełomowe znaczenie również i w tej dziedzinie.⁸⁷ Poglądów Neale'a nie podzielają jednak wszyscy historycy a ostatnio wystąpił z przeciwną koncepcją młody historyk gospodarczy z Cambridge — R. W. K. Hinton,⁸⁸ który na podstawie dosyć mechanicznej analizy ilości i rodzajów aktów parlamentarnych wydanych w Anglii w XVI i XVII w. oraz ilości sesji parlamentarnych doszedł do nie uzasadnionego jednak głębiej wniosku, że okres elżbietański był widownią upadku parlamentu i wzrostu uprawnień centralnej władzy wykonawczej.

Najpełniejszy hołd oddał Neale czasom elżbietańskim w swej znanej biografii królowej, której imię stało się symbolem całej epoki w dziejach Anglii. Książka ta, uznana za najlepszą monografię Elżbiety I, tłumaczona na wiele języków, jest bezkrytyczną na ogół apoteozą królowej, a probuje z podziwem wszelkie jej poczynania jako słuszne i przyznaje Elżbiecie nieograniczony niemal wpływ na wszelkie sprawy państwowe, pozostawiając w cieniu wybitnych jej doradców. Neale niechętnie i sporadycznie tylko przyznaje pewne niepowodzenia polityki Elżbiety, do rządu plotek i pogłosek zalicza, w swej gloryfikującej tendencji, znane skandale dworskie i kulisy jej życia osobistego. W monografii tej, świetnie zresztą napisanej, mało widoczna jest Anglia z jej wewnętrznymi przemianami, rozmachem ekspansji politycznej, bogactwem ożywienia kulturalnego. W centrum uwagi autora jest Elżbieta oraz jej dwór, toteż ten brak szerszej perspektywy niekorzystnie zawężyła pole widzenia i sprowadza rolę tej niewątpliwie wielkiej królowej do ram nazbyt kameralnych.

Zasługa Neale'a leży nie tylko w jego własnych osiągnięciach naukowych, ale i w działalności dydaktycznej. Z jego słynnego seminarium tudorskiego wyszedł cały szereg znanych badaczy tej epoki, wśród któ-

⁸⁷ Por. oceny tej książki W. MacCaffreya oraz T. F. T. Plucknetta, „History”, t. XLI, 1956, s. 226 i t. XLII, 1957, s. 233, C. Reeda, „The American Historical Review”, t. LXIII, 1958, s. 963 i n. oraz G. R. Eltona, „The Cambridge Historical Journal”, t. XIII, 1957, nr 2, ss. 187—189.

⁸⁸ R. W. K. Hinton: *The Decline of Parliamentary Government under Elizabeth and the Early Stuarts*, „The Cambridge Historical Journal”, t. XIII, 1957, nr 2.

rych do najwybitniejszych należą m. in. G. R. Elton, J. Hurstfield i S. T. Bindoff. Dwaj pierwsi są specjalistami w zakresie stosunków wewnątrzno-ustrojowych, natomiast Bindoff uprawia historię gospodarczo-społeczną. Rzecz ciekawa, że żaden prawie z wybitnych uczniów Neale'a nie kontynuuje na większą skalę jego problematyki parlamentarnej (Bindoff poświęcił jej jedną tylko rozprawę, nie pozostającą zresztą w związku z jego główną tematyką).

Najpłodniejszym i najruchliwszym uczniem Neale'a jest G. R. Elton z Cambridge (*Clare College*), redaktor i współautor II tomu *The New Cambridge Modern History*, wydawca dokumentów do historii ustroju Anglii Tudorów,⁸⁹ badacz historii Izby Gwiazdziej,⁹⁰ a przede wszystkim znawca historii administracji angielskiej za czasów Henryka VIII⁹¹ oraz autor syntezy dziejów Anglii w XVI w.⁹² Wartość prac Eltona, bardzo źródłowych i cennych w swych częściach poświęconych zagadnieniom ustrojowym, obniża ich główna, kwestionowana przez wielu historyków teza, upatrująca w Tomaszu Cromwellu twórcę nowożytnej administracji angielskiej i przypisująca mu decydującą rolę w zwycięstwie reformacji na wyspie. Tak jak J. A. Froude wywyższył sto lat temu Williama Cecila kosztem Elżbiety I, tak Elton pomniejszył rolę obu pierwszych Tudorów, by zrobić miejsce dla wielkości Cromwella. W ogóle Elton przesadnie podkreśla rolę wybitnych jednostek w dziejach, nie doceniając jednocześnie znaczenia przemian społecznych. Np. niesłusznie odrzuca postawioną przez Pollarda i Tawneya, kluczową dla zrozumienia przemian wewnętrznych w Anglii w XVI w. tezę o awansie klas średnich, a zwłaszcza *gentry*.

Uczniem i następcą Neale'a na katedrze w *University College* w Londynie jest Joel Hurstfield, również znawca zagadnień wewnątrzno-ustrojowych epoki Tudorów, badacz o niewielkim ilościowo dorobku, ceniony zwłaszcza jako autor książki o *Court of Wards* w okresie Elżbiety I.⁹³ Prace Hurstfielda odznaczają się dużą ścisłością, precyzją w ujmowaniu zagadnień prawno-ustrojowych i finansowych, problemowym, a nie opisowym traktowaniem przedmiotu.⁹⁴ Z mniejszym

⁸⁹ G. R. Elton: *The Tudor Constitution, Documents and Commentary*, Cambridge 1960.

⁹⁰ Id.: *Star Chamber Stories*, London 1958.

⁹¹ Id.: *The Tudor Revolution in Government*, Cambridge 1953.

⁹² Id.: *England under the Tudors*, London 1955.

⁹³ J. Hurstfield: *The Queen's Wards, Wardship and Marriage under Elizabeth I*, London 1958.

⁹⁴ Id.: *The Profits of Fiscal Feudalism, 1541—1602*, „The Economic History Review”, t. VIII, 1955, nr 1, ss. 53—61; id.: *Lord Burghley as Master of the Court of Wards, 1561—98*, „Transactions of the Royal Historical Society”, seria 4, t. XXXI, 1949, ss. 95—114; id.: *The Succession Struggle in Late Elizabethan England* [w:]

powodzeniem spotkał się Hurstfield w swych próbach syntetycznego ogarnięcia całej epoki elżbietańskiej. Jego książka o Elżbiecie I i jedności Anglii⁹⁵ jest w gruncie rzeczy jeszcze jedną stereotypową apoteozą królowej, nie ukazującą niemal zupełnie przemian, jakie przechodził w tym czasie naród angielski.

Uczniem Neale'a ale i Pollarda jest również S. T. Bindoff, profesor *Queen Mary College* w Uniwersytecie Londyńskim, uczony o niewielkim również ilościowo, ale oryginalnym i wartościowym dorobku w zakresie historii Anglii i Niderlandów w XVI w.⁹⁶ W przeciwieństwie do obu swych mistrzów, których interesowały głównie zagadnienia polityczne i ustrojowe, Bindoff poświęcił się historii społeczno-gospodarczej i tylko w jednej pracy nawiązał do problematyki Neale'a,⁹⁷ przedstawiając zresztą problem elekcji wyborczych w hrabstwie Wiltshire od strony społeczno-politycznej. Bindoff dał również interesującą interpretację powstania chłopskiego w Norfolkku przeciwko ogradzaniu w r. 1549,⁹⁸ a przede wszystkim napisał znakomitą syntezę historii Anglii epoki Tudorów,⁹⁹ uważaną za najlepszy zarys tego okresu, ukazujący ewolucję społeczeństwa angielskiego XVI w. na tle przeobrażeń gospodarczych.

G. R. Elton, J. Hurstfield i S. T. Bindoff to nie tylko wybitni znawcy historii Anglii XVI w., ale równocześnie też wychowawcy sporej już ilości historyków młodszego pokolenia, specjalizujących się w tym zakresie. Obok nich wysokie tradycje seminariów tudorskich Pollarda i Neale'a kontynuują A. L. Rowse z Oksfordu, autor wszechstronnej dwutomowej monografii epoki elżbietańskiej¹⁰⁰ oraz gruntownego studium o Kornwalii tegoż okresu,¹⁰¹ R. B. Wernham z Oksfordu,

Elizabethan Government and Society (zob. przypis 1); id.: *County Government of Wiltshire, c. 1530—c. 1660*, w: *The Victoria History of the Counties of England. T. V, Wiltshire*, London 1957.

⁹⁵ Id.: *Elizabeth I and the Unity of England*, London 1960.

⁹⁶ S. T. Bindoff: *The Scheldt Question to 1839*, London 1945; id.: *The Greatness of Antwerp [w:] The New Cambridge Modern History*, t. II, Cambridge 1958, ss. 50—69.

⁹⁷ Id.: *Parliamentary History of Wiltshire, 1529—1688 [w:] The Victoria History of the Counties of England*, t. V, Wiltshire, London 1957, ss. 111—169.

⁹⁸ Id.: *Ket's Rebellion, 1549*. London 1949.

⁹⁹ Id.: *Tudor England*. London 1950. Na temat tej książki por. H. Zins: *Z nowszych badań nad historią Anglii w epoce reformacji*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, t. IV, 1959, s. 164.

¹⁰⁰ A. L. Rowse: *The Elizabethan Age*, t. I: *The England of Elizabeth, the Structure of Society*, London 1950, t. II: *The Expansion of Elizabethan England*, London 1955.

¹⁰¹ Id.: *Tudor Cornwall. Portrait of a Society*, London 1941.

zwłaszcza ceniony jako wydawca źródeł, historyk wsi W. G. Hoskins z Oksfordu i wielu innych. Gabinetowym uczonym jest raczej J. A. Williamson, wybitny znawca problematyki ekspansji morskiej Anglii w XVI w., pracujący naukowo poza środowiskiem uniwersyteckim.¹⁰² Na terenie zaś Stanów Zjednoczonych szczególnie ważną rolę wśród bardzo wielu tamtejszych historyków zajmujących się dziejami Anglii Tudorów odegrał Conyers Read, monografista Walsinghamu¹⁰³ i Williama Cecila.¹⁰⁴ Jednym z największych również znawców historii Anglii XVI i XVII w. był R. H. Tawney.

III. R. H. TAWNEY JAKO BADACZ HISTORII SPOŁECZNO-GOSPODARCZEJ EPOKI TUDORÓW I STUARTÓW

Na początku r. 1962 nauka brytyjska poniosła bardzo dużą stratę. 16 stycznia 1962 r. zmarł w wieku 81 lat R. H. Tawney, jeden z największych angielskich badaczy epoki Tudorów i Stuartów, wychowawca wielu pokoleń historyków gospodarczych, uczonego o światowej sławie i szerokim oddziaływaniu.

Richard Henry Tawney urodził się w r. 1880 w Kalkucie w Indiach, gdzie pracował wówczas jego ojciec, Charles Henry Tawney, znany pedagog i tłumacz literatury hinduskiej na język angielski.¹⁰⁵ Uczył się najpierw w słynnej szkole prywatnej w Rugby, a następnie odbył studia uniwersyteckie w *Balliol College* w Oksfordzie, gdzie i na niego duży wpływ wywarł znany teolog anglikański i jeden z przywódców angielskich socjalistów chrześcijańskich Charles Gore. Niemalą rolę w rozbudzeniu u Tawneya zainteresowań problematyką społeczną odegrał jego profesor w Oksfordzie, Arthur Lionel Smith,¹⁰⁶ specjalista od historii społecznej, ekonomii politycznej oraz angielskiej filozofii politycznej XVII i XVIII w. Wpływ Smitha zaznaczył się nie tylko w dziedzinie zainteresowań naukowych Tawneya. A. L. Smith, podobnie jak i Tawney propagował czynnie ideę oświaty uniwersyteckiej dla robot-

¹⁰² J. A. Williamson: *The Age of Drake*, London 1938; id.: *Sir John Hawkins*, Oxford 1927; id.: *The Ocean in English History*, Oxford 1941; id.: *The Tudor Age*, London 1953.

¹⁰³ C. Read: *Mr. Secretary Walsingham and Queen Elizabeth*, t. I—III, Oxford 1925.

¹⁰⁴ Id.: *Mr. Secretary Cecil and Queen Elizabeth*, London 1955; id.: *Lord Burghley and Queen Elizabeth*, London 1960. Por. również C. Read: *The Tudors, Personalities and Practical Politics in Sixteenth Century England*, New York 1936.

¹⁰⁵ Por. nie podpisany artykuł pt. *Prof. R. H. Tawney: Pioneer of the WEA. An English Socialist and Teacher*, „The Guardian”, nr 35936 z dnia 17 I 1962, s. 2.

¹⁰⁶ K. N. Bell: *A. L. Smith [w:] The Dictionary of National Biography*, 1922—1930, Oxford 1937, ss. 779—781.

ników i przez szereg lat wykładał na kursach prowadzonych w tym celu przez *Workers' Educational Association*.

Kariere akademicką Tawney rozpoczął w r. 1906 jako wykładowca historii najpierw w Glasgow, a następnie w Oksfordzie (1908—1914). Od r. 1913 aż do przejścia na emeryturę w r. 1949 związany był, najpierw jako wykładowca, od r. 1919 jako *Reader* zaś od r. 1931 jako profesor historii gospodarczej z Uniwersytetem Londyńskim, z *London School of Economics and Political Science* i stał się jedną z czołowych postaci tego największego w W. Brytanii ośrodka badań i studiów w zakresie nauk społeczno-gospodarczych i politycznych, ośrodka dość radykalnego o wyraźnych sympatiach dla socjalizmu, żywo zawsze reagującego na polityczne i społeczne problemy czasów współczesnych. Tawney wykształcił tam wielu historyków gospodarczych, specjalistów od dziejów Anglii XVI i XVII w. Można powiedzieć, że Tawney odegrał w dziedzinie badań nad historią społeczno-gospodarczą okresu Tudorów podobnie ważną rolę, jak A. F. Pollard czy J. E. Neale w zakresie historii politycznej. Od nich właściwie zaczynają się w Anglii dopiero badania nad tą epoką na większą skalę.

R. H. Tawney odegrał również dużą rolę jako organizator życia naukowego. Jemu zawdzięcza powstanie *Economic History Society*, Towarzystwo założone w r. 1926 dla rozwijania i popularyzowania badań w zakresie historii społeczno-gospodarczej. Od r. 1946 do r. 1960 był Tawney prezesem tego Towarzystwa, był też jednym z założycieli i wieloletnim redaktorem *Economic History Review*, czołowego brytyjskiego organu poświęconego historii gospodarczej i społecznej. W uznaniu zasług naukowych został Tawney w r. 1935 członkiem *British Academy* oraz otrzymał cały szereg doktoratów *honoris causa* m. in. od uniwersytetów w Oksfordzie, Manchesterze, Birmingham, Londynie, Chicago, Melbourne i Paryżu.

Tawney nie był typem oderwanego od życia uczonego gabinetowego, lecz był badaczem przez całe życie zaangażowanym, socjalistą (z zabarwieniem chrześcijańskim), członkiem *Labour Party*, działaczem Związków Zawodowych. Nie będąc marksistą rozumiał jednak znaczenie czynnika klasowego w dziejach. We wzroście wpływów państwa, a zwłaszcza w samorządzie robotniczym widział przyszłość dla socjalizmu. Bliskie były mu idee egalitarne — na ten temat napisze książkę,¹⁰⁷ w której wyłoży swe poglądy w tej kwestii. Od r. 1905 do końca II wojny światowej Tawney pracował czynnie jako członek egzekutywy, a w latach 1928—1944 jako prezes *Workers' Educational Association*, działając przez całe życie na rzecz oświaty dla robotników, m. in.

¹⁰⁷ R. H. Tawney: *Equality*, London 1931.

w słynnym *Oxford Tutorial Classes Committee*. W latach 1912—1930 Tawney był członkiem komitetu doradczego Ministerstwa Oświaty, brał czynny udział w pracach różnych komisji dla spraw handlu, przemysłu węglowego, w komisji do badań nad zagadnieniem nędzy (*Ratan Tata Foundation for the Study of Poverty*) i in. Na rzecz interesów klasy robotniczej walczył też piórem, zamieszczając często artykuły publicystyczne w czołowym brytyjskim organie socjalistycznym *Manchester Guardian*.

R. H. Tawney — to cały rozdział w angielskiej historiografii, to badacz, który więcej niż ktokolwiek inny zrobił dla poznania gospodarczo-społecznej historii Anglii drugiej połowy XVI i pierwszej połowy XVII w., okresu nie na darmo nazwanego „stuleciem Tawneya” (*Tawney's century*).¹⁰⁸ Interesował się też Tawney historią współczesną,¹⁰⁹ zwłaszcza zagadnieniami społecznymi. Próbkę swego talentu biograficznego ukazał w świetnym szkicu o znanym historyku gospodarczym XVI i XVII w., G. Unwinie,¹¹⁰ którym poprzedził opracowany przez siebie wybór jego pism.

Badania naukowe R. H. Tawneya pozostają w zgodzie z jego poglądami politycznymi i działalnością społeczną. Tu i tam na plan pierwszy wybijają się żywe zainteresowania dla społecznych i gospodarczych związków międzyludzkich i moralnych czynników w dziejach. Tawney był dużą indywidualnością wśród historyków angielskich, badaczem nieortodoksyjnym, nie tracącym nigdy z oczu związku pomiędzy historią dawniejszą a dniem dzisiejszym. Doceniał wychowawczy aspekt historii i stąd m. in. płynęła jego dbałość o formę prac naukowych, odznaczających się niepoślednimi walorami języka i stylu. Odcinał się od uczonych, którzy „*make darkness and call it research while shrinking from the light of general ideas*”¹¹¹ i uprawiają wąską faktografię, pozbawioną szerszych idei i koncepcji. Był przeciwnikiem historiografii opisowej. Historia była dla niego przede wszystkim jedną z gałęzi wiedzy, zajmujących się społeczeństwem widzianym wielostronnie z różnych punktów widzenia. Tawney był zwolennikiem interpretacji integralnej, przeciwnikiem szufladkowania i dzielenia tworzywa historycznego na sztuczne działy w zależności od wąskich specjalności uczonych. Przed-

¹⁰⁸ Nazwał ten okres po raz pierwszy w ten sposób H. R. Trevor-Roper: *The Gentry, 1540—1640*, „*The Economic History Review*”, Supplement 1, 1953, s. 1.

¹⁰⁹ R. H. Tawney: *The Acquisitive Society*, London 1921; id: *Land and Labour in China*, London 1932 i in.

¹¹⁰ *Studies in Economic History, The Collected Papers of George Unwin*, wydał i napisał wstęp R. H. Tawney, London 1927 (nowe wydanie z r. 1958).

¹¹¹ Cytat pochodzi z podanego w przyp. 105 artykułu z „*The Guardian*”, s. 2.

miotem badań historycznych winna być według R. H. Tawneya faza cywilizacyjna, a nie jakiś mały odcinek, problem, a nie epizod.

Tawney ogarnął swymi badaniami naukowymi ogromną skalę problemów, od agrarnych poprzez finansowe, społeczne, handlowe, administracyjne aż do zagadnień filozoficzno-społecznych, na temat każdego z nich miał zawsze coś nowego, oryginalnego do powiedzenia. Wielokrotnie, jak w wypadku *gentry*, zasługa jego polegała na postawieniu, nieraz inspirującym dyskusję, jakiegoś ważnego problemu, kiedy indziej na próbie jego rozwiązania. Prace Tawneya odznaczają się bogactwem idei, intuicją i szerokimi horyzontami, natomiast grzeszą nieraz brakiem dokładności czy to w obliczeniach statystycznych czy w sposobie posługiwania się źródłami.¹¹² Tawney przez całe życie zbierał materiały do nie napisanego nigdy wielkiego studium na temat stosunków społecznych Anglii XVI i XVII w.¹¹³ (szkicował jego kontury w wykładach w Oksfordzie w r. 1936). To, co pozostawił, to są raczej obszerne fragmenty niektórych jego rozdziałów, myśli nie zawsze doprowadzone do końca, zarysy problemów, z których chyba jedynie dwa znalazły pełne monograficzne ujęcie, a mianowicie zagadnienia agrarne Anglii w XVI w. oraz rola Cranfielda jako kupca i ministra Jakuba I.

Studia nad epoką Tudorów rozpoczął Tawney właśnie od wydanej w r. 1912 obszernej książki na temat agrarnych stosunków w XVI w. w Anglii,¹¹⁴ w której na obszernym tle szczegółowo wykazał, jak w Anglii Tudorów zaczęły ustępować dawne społeczne i ekonomiczne stosunki m. in. pod wpływem rewolucji cen, szybkich przemian demograficznych, rozwoju hodowli, rewolucji agrarnej XVI w. Książka ta stanowi punkt zwrotny w badaniach nad historią wsi angielskiej za Tudorów. Nawiązując do wcześniejszych badań, zwłaszcza E. F. Gaya i E. C. K. Gonnera, które koncentrowały się jednak głównie wokół problemu „ogradzania”, Tawney znacznie poszerzył problematykę historii wsi angielskiej XVI w. o szereg nowych zagadnień. Mimo iż książka jego nie rozwiązywała wszystkich podstawowych kwestii, stawiała w sposób nowy sam problem i ukazywała w sposób w zasadzie słuszny, chociaż bez wyzyskania wszystkich najważniejszych źródeł, potwierdzony przez późniejszych badaczy proces przemian agrarnych w Anglii w XVI w.

W rok później, w r. 1913 ogłosił R. H. Tawney cenne szczegółowe studium na temat regulacji wynagrodzeń pracowników najemnych w Anglii

¹¹² Por. L. Stone: R. H. Tawney, „Past and Present”, nr 21, 1962, ss. 73—74.

¹¹³ Por. R. H. Tawney: *The Agrarian Problem in the Sixteenth Century*, London 1912, s. VII.

¹¹⁴ *Ibid.*: Obszerna ta książka uszła jakoś zupełnie uwagi polskich historyków gospodarczych.

na początku panowania Elżbiety I w związku z wydanym w r. 1563 *Statute of Artificers*.¹¹⁵ W pracy tej omówił genezę i skutki tej akcji i rolę, jaką odegrali w niej Sędziowie Pokoju.

Następną pozycją w dorobku Tawneya jest wydany w r. 1914 wspólnie z A. E. Blandem i P. A. Brownem wybór dokumentów do gospodarczej historii Anglii od czasów najdawniejszych do r. 1846, opracowany głównie dla potrzeb dydaktycznych.¹¹⁶ W dziesięć lat później ogłosił Tawney, tym razem wspólnie ze znaną specjalistką od angielskiej historii gospodarczej, Eileen Power, szczególnie ceniony w jego dorobku obszerny trzytomowy wybór źródeł do historii gospodarczej i społecznej Anglii w okresie Tudorów,¹¹⁷ stanowiący do dzisiaj niezastąpioną pomoc w studiach nad tą epoką. Zgromadzone w zbiorze tym dokumenty, wielokrotnie nigdy przedtem nie drukowane oraz wyjątki z szesnastowiecznych angielskich traktatów ekonomicznych, wszechstronnie oświetlają zagadnienia wsi i rolnictwa, stosunków miejskich, rzemiosła i górnictwa, handlu, żeglugi, kwestie fiskalne, skarbowe i in. przy pomocy trafnie dobranych podstawowych dokumentów oraz tekstów o charakterze opisowym.

Wkrótce potem ukazała się mniej znana, ale wysoko przez specjalistów ceniona praca Tawneya na temat lichwy w Anglii elżbietańskiej, analizująca teorie monetarne i stosunki kredytowe, elementy wyzysku tego wczesno-kapitalistycznego okresu. Jest nią wstęp Tawneya do słynnego traktatu o lichwie T. Wilsona z r. 1569.¹¹⁸

Książką, która przyniosła R. H. Tawneyowi największy rozgłos i sławę była wydana w r. 1926 znana jego praca na temat religii i początków kapitalizmu,¹¹⁹ w której m. in. poddał krytyce główne tezy słynnej teorii Maxa Webera. Jak wiadomo, Weber był zdania, że zachodnie chrześcijaństwo jako całość, a zwłaszcza kalwinizm, bardziej sprzyjały rozwojowi kapitalizmu niż inne ówczesne ideologie. Kalwinizm miał się przyczynić w dużym stopniu do rewolucji gospodarczej i społecznej XVI i XVII w. ponieważ m. in. sprzyjał kapitalistycznej przedsiębiorczości oraz rozwojowi politycznych i społecznych warunków, pomyślnych

¹¹⁵ R. H. Tawney: *The Assessment of the Wages in England by the Justices of Peace*, „Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte”, t. XI, 1913, ss. 307—337, 533—564.

¹¹⁶ *English Economic History. Select Documents*, wyd. A. E. Bland. P. A. Brown, R. H. Tawney, London 1914.

¹¹⁷ *Tudor Economic Documents*, wyd. R. H. Tawney, Eileen Power, t. I—III, London 1924 (nowsze wydanie z r. 1953). f

¹¹⁸ T. Wilson: *A Discourse upon Usury etc.*, wydał i poprzedził obszernym wstępem R. H. Tawney, London 1925.

¹¹⁹ R. H. Tawney: *Religion and the Rise of Capitalism*, London 1926.

dla krzewienia się kalwińskiej koncepcji powołania i doskonalenia życia doczesnego, tak różnej od średniowiecznego ascetycznego ideału wyrzeczenia się świata.

W dyskusji nad tą teorią, której problematykę ograniczyliśmy z braku miejsca jedynie do głównej tezy Webera, zabrał głos w cytowanej pracy Tawney i zakwestionował stanowisko Webera, stawiając inaczej całe zagadnienie. Zwracając uwagę na to, jak wiele było „ducha kapitalistycznego” w renesansowej Florencji, Wenecji czy pld. Niemczech, a to dlatego, że były to ważne finansowe i handlowe ośrodki tego okresu, chociaż wyznawały katolicyzm, pisał:

„Rozwój kapitalizmu w Holandii i Anglii w XVI i XVII w. nastąpił nie dlatego, że były to kraje protestanckie, lecz pod wpływem przemian gospodarczych...”¹²⁰

Za najważniejszą cechę epoki reformacji Tawney uznał sekularyzację społeczeństwa, a zwłaszcza jego życia gospodarczego i politycznego. Przewrót w dziedzinie pojęć moralnych, gospodarczych czy politycznych wyprowadzał z rewolucji gospodarczej XVI w., z faktu rodzenia się kapitalizmu i wzrostu znaczenia burżuazji. Równocześnie przyznawał duże znaczenie, jako czynnikowi współdziałającemu, towarzyszącemu, najpierw w burzeniu starych ideałów, a następnie w sankcjonowaniu nowych — reformacji, a szczególnie purytanizmowi, wykazując jednocześnie, jak bardzo średniowieczni jeszcze byli pierwsi reformatorzy, m. in. w swych poglądach ekonomicznych. Dopiero purytanizm miał, zdaniem R. H. Tawneya, najpełniej wyrazić społeczne i ekonomiczne tendencje nowej epoki. „Duch kapitalizmu” nie był dzieckiem purytanizmu, jednak w purytanizmie znalazł czynnik wzmacniający dla swej dynamiki, indywidualizmu i haseł wolnościowych. Purytanizm usankcjonował zalety, a nawet wady klas średnich, bogacenie się nazwał cnotą, ubóstwo grzechem. Poddając całe życie pod dyscyplinę etyki religijnej purytanie idealizowali handel, jako dziedzinę szczególnie uprzywilejowaną. Purytanizm stał się, zdaniem Tawneya, ważnym czynnikiem w przygotowaniu rewolucji burżuazyjnej. Należy dodać, że dyskusja z teorią Maxa Webera stanowi zaledwie jeden aspekt książki o religii i początkach kapitalizmu. Nawiązując niejako do szerszych zresztą pod względem chronologicznym badań E. Troeltscha, traktuje o problemie związku pomiędzy ideologią a przemianami społecznymi owego okresu, głównie w Anglii, ale na bardzo szerokim tle europejskim, w oparciu o świetną znajomość literatury politycznej i religijnej, zwłaszcza purytańskiej XVI i XVII w. Ta bardzo głęboka książka w sposób niezwykle inspirujący porusza podstawowe problemy społeczno-kulturalne epoki reformacji, rozpatruje je w szerokim kontekście powszechno-

¹²⁰ Ibid., s. 284 (cytuję według wyd. z r. 1938).

dziejowym i należy do najbardziej ambitnych dzieł historiografii angielskiej okresu międzywojennego.

Szczególną rolę inspiratora odegrał także Tawney w zainicjowanej przez siebie głośnej dyskusji nad zagadnieniem oceny roli i znaczenia *gentry*, tj. angielskiej średniej szlachty w XVI i XVII w. W r. 1941 postawił on tezę,¹²¹ że przemiany gospodarcze i społeczne drugiej połowy XVI i pierwszej połowy XVII w. doprowadziły do ekonomicznego, społecznego i politycznego wzrostu *gentry*. Był zdania, że *gentry* potrafiła się dostosować do nowych warunków gospodarczych stworzonych m. in. przez rewolucję cen, zwaloryzować swe posiadłości wiejskie, nastawić je towarowo, wyzyskać możliwości zarobków pozarolniczych w handlu, przemyśle itd. Starał się też wykazać, że *gentry* zwiększyła swój stan posiadania w tym okresie kosztem arystokracji i Korony, wykorzystując kryzys wielkiej własności, jej nieumiejętność dostosowania się do nowych warunków. Zarysowany w wielkim skrócie pogląd Tawneya, poparty następnie przez znanego historyka gospodarczego epoki Tudorów i ucznia Tawneya, Lawrence Stone'a z Oksfordu,¹²² który starał się wykazać upadek gospodarczy i niemal bankructwo arystokracji elżbietańskiej, stał się następnie przedmiotem toczącej się do dzisiaj płodnej dyskusji naukowej. Głównym krytykiem poglądów Tawneya był H. R. Trevor-Roper z Oksfordu,¹²³ który zakwestionował całą tezę Tawneya o wzroście *gentry* i upadku arystokracji. Rozwijająca się na temat *gentry* dyskusja nie obaliła stanowiska Tawneya, miała zaś tę korzyść, że uściśliła wiele pojęć i zachęciła do badań monograficznych tego problemu (na uwagę zasługują tu tacy historycy jak: M. E. Finch, J. M. Bean, G. R. Batho, J. P. Cooper, a ostatnio szczególnie A. Simpson).

Wcześniej od pracy o *gentry*, jeszcze w r. 1934, ogłosił Tawney niezwykle interesujące studium o strukturze zawodowej ludności hrabstwa Gloucester na początku XVII w.¹²⁴ w którym w oparciu o rejestr woj-

¹²¹ R. H. Tawney: *The Rise of the Gentry, 1558—1640*, „The Economic History Review”, t. XI, 1941 ss. 1—38. Toczącą się w Anglii dyskusję na temat *Gentry* interesująco przedstawił A. Wyczański: *Angielski spór o „gentry”*, „Kwartalnik Historyczny”, t. LXVI, 1959, nr 3, ss. 822—828.

¹²² L. Stone: *The Anatomy of the Elizabethan Aristocracy*, „The Economic History Review”, t. XVIII, 1948, ss. 1—53; id.: *The Elizabethan Aristocracy — A Restatement*. „The Economic History Review”, seria 2, t. IV, 1952, ss. 302—321.

¹²³ R. H. Trevor-Roper: *The Elizabethan Aristocracy: An Anatomy Anatomized*, „The Economic History Review”, seria 2, t. III, 1951, ss. 279—298; id.: *The Gentry* (zob. przypis 108).

¹²⁴ A. J. Tawney, R. H. Tawney: *An Occupational Census of the Seventeenth Century*, „The Economic History Review”, t. V, 1934, ss. 25—64.

skowy z r. 1608 dał bardzo szczegółowy, statystyczny obraz stosunków zawodowych (zanalizował materiał obejmujący ok. 20000 osób), charakteryzując na przykładzie Gloucestershire sytuację społeczną w Anglii na początku XVII w.

Ostatnią większą pracą H. R. Tawneya jest wydana na niecałe 4 lata przed jego śmiercią, książka o Lionelu Cranfieldzie, kupcu i polityku Jakuba I.¹²⁵ Chociaż Cranfield jest postacią tytułową tego świetnie napisanego studium nie jest to tylko biografia wybitnego finansisty, kupca i podskarbiego koronnego (*Lord Treasurer*). W książce tej przedstawił Tawney skomplikowany świat bogacącego się i awansującego w hierarchii społecznej angielskiego mieszczaństwa epoki elżbietańskiej i wczesnostuartowskiej, świat operacji i spekulacji, w którym Cranfield nie był wcale postacią wyjątkową. Omawiając zaś karierę polityczną Cranfielda, który z poborcy ceł stał się w końcu podskarbidm koronnym, rzucił R. H. Tawney wiele nowego światła na stosunki panujące na dworze i w administracji angielskiej na przełomie XVI i XVII w.

Książka Tawneya o Cranfieldzie, ostatnia — o ile nam wiadomo — pozycja w dorobku tego wielkiego uczonego, stanowi pewnego rodzaju logiczne dopełnienie i zaokrąglenie nakreślonego jeszcze na początku jego kariery naukowej, przed pół przeszło wiekiem, ambitnego planu badawczego. Stanowi ostatnią, niejako część składową nie napisanej ostatecznie przez niego wielkiej monografii na temat społecznej i gospodarczej struktury Anglii „stulecia Tawneya.” Punkt wyjścia dla tej monografii stanowiło obszerne i drobiazgowo studium o angielskiej wsi i ludności wiejskiej epoki Tudorów. Z kolei, nie licząc prac drobniejszych, przyszła kolej na *gentry*, na próbę szkicowego już tylko uchwycenia ewolucji społecznej i gospodarczej średniej szlachty angielskiej, również w jej relacji do arystokracji. Pod koniec życia wydał R. H. Tawney przez wiele lat pisane obszerne studium z historii mieszczaństwa, handlu i administracji angielskiej na przełomie XVI i XVII w., książkę o Cranfieldzie. Znacznie zaś wcześniej, w połowie swego życia, opracował rozprawę, będącą w pewnym sensie ukoronowaniem i uogólnieniem jego analitycznych i źródłowych poszukiwań w dziedzinie społecznej i gospodarczej problematyki XVI i XVII w., rzecz o religii i początkach kapitalizmu, studium z zakresu filozofii społecznej, owoc gruntownej wiedzy, szerokich horyzontów naukowych i wrażliwości na zawsze bliskie Tawneyowi zagadnienia socjalne.

¹²⁵ R. H. Tawney: *Business and Politics under James I, Lionel Cranfield as Merchant and Minister*, Cambridge 1958. Por. recenzję tej książki H. Zinsa w „Kwartalniku Historycznym”, t. LXVIII, 1961, nr 1, s. 223.

РЕЗЮМЕ

Почти одновременные юбилейные даты крупных английских историков эпохи Тюдоров Johna Neale'a (1890 г.) и R. H. Tawney'a (1880 г.), отмеченные выпущенными в 1961 г. в Англии мемориальными изданиями, послужили автору настоящей статьи стимулом для рассмотрения достижений этих ученых.

В первой главе описывается развитие историографии эпохи Тюдоров со времени Polydora Vergilia до A. F. Pollarda. В ней дается характеристика вклада историков XVI века: Polydora Vergilia, Johna Stowa, W. Camdena и других а также историков XVII—XIX вв. в исследование эпохи Тюдоров. Автор выделяет при этом Johna Lingarda и особенно I. A. Fronde'a, который создал большой труд, являющийся классическим памятником английской историографии.

Автор подчеркивает также роль Pollarda как исследователя эпохи Тюдоров и организатора исследования этой эпохи.

Во второй главе описывается деятельность Johna Neale'a наиболее выдающегося ученика Pollarda. Автор рассматривает его творчество в области истории английского парламентаризма времен Елизаветы I особенно монографии о Палате Общин и парламентах Елизаветы I. Довольно много внимания автор уделяет развиваемому Neale'em но не нашедшему полного применения в его трудах „биографо-демографическому" методу. Указывается также на роль Neale'a как педагога и его воздействие на учеников. В связи с этим автор характеризует область научных исследований его учеников (G. R. Elton, Hurstfield, S. T. Bindoff).

В третьей главе рассматривается роль R. H. Tawney'a как исследователя истории общественно-экономических отношений Тюдоров и первых Стюартов. Автор подчеркивает общность научного кругозора этого умершего недавно историка и обращает внимание на то, что большое влияние производят не только его монографические исследования, например, о аграрной истории Англии XVI в., о роли Granfielda в английской торговле и администрации времен Якова I и др., но также то, что он является инициатором научных дискуссий о главных проблемах истории Тюдоров и Стюартов и очень оригинально ставит и освещает эти проблемы. Это проявляется, например, в дискуссии о gentry, о взаимозависимости между протестантизмом и началом развития капитализма.

SUMMARY

The greatest British historians of the Tudor epoch, Sir John Neale (born in 1890) and R. H. Tawney (born in 1880) celebrated their anniversaries almost simultaneously and each had a volume of essays published in his honour. The publication of the two books suggested to the author of this article the idea of characterizing these eminent scholars and their works.

Chapter I outlines the development of Tudor historiography from the time of Polydor Vergil to A. F. Pollard. First it is pointed out that humanist historiography was developing slowly in England. Against this background the importance of sixteenth century chroniclers Polydor Vergil, John Stow, W. Camden and others is shown. Next the contribution of the 17th—19th century historians to Tudor studies is considered. Here special attention is given to John Lingard and — even more — to J. A. Froude whose great work is a classical monument of English historiography. The closing portion of chapter I emphasizes the role of Pollard in investigating this period and guiding the research of others.

The whole of chapter II is devoted to Sir John Neale, Pollard's most eminent disciple. His research into the history of English parliamentary system under Elizabeth I is discussed with special emphasis on his monographs on the subject of the Elizabethan House of Commons and the parliaments of Elizabeth I. Some attention is given to the biographo-demographic method advocated by Neale but never applied fully in his works. Neale is then considered as a teacher (the author of this article was a member of Neale's Tudor seminar in London University) and his influence on his students is mentioned. This provides an occasion for discussing the interests of Neale's most distinguished pupils (G. R. Elton, J. Hurstfield, S. T. Bindoff).

Chapter III deals with the role of R. H. Tawney in the research into the social and economic history of the epoch of Tudors and the first Stuarts. Special stress is laid on the wide range of interests of this historian who died recently, and it is pointed out that his influence is due only in part to his monographic studies such as the study of the agrarian history of sixteenth-century England, or the work about the role of Cranfield in the English commerce and administration under James I, or other works. The other equally influential part of his activity consisted in initiating scholarly discussions about key problems

of the Tudor and Stuart epochs, and in stating the problems to be discussed in a manner both original and stimulating, as was the case with the discussion about the gentry or with the discussion about the relationship between Protestantism and the origins of capitalism.